

Dariusz Faszcz

Akademia im. Aleksandra Gieysztor

ORCID: 0000-0001-6579-5463

DOI: doi.org/10.34765/sp.0123.a04

USTANOWIENIE CYWILNEJ KONTROLI NAD WOJSKIEM POLSKIM W LATACH 1989–1997

Streszczenie

W artykule omówiono proces tworzenia politycznej kontroli nad Wojskiem Polskim w okresie od chwili desygnowania Tadeusza Mazowieckiego na stanowisko prezesa Rady Ministrów w 1989 r. do momentu ustanowienia rozwiązań instytucjonalno-prawnych w postaci przyjęcia ustawy zasadniczej w kwietniu 1997 r. Wskazano jego kluczowe momenty na tle wydarzeń politycznych, które zachodziły w tym okresie w Polsce z wyeksponowaniem pomocy udzielonej władzom polskim przez czynniki zewnętrzne. Proces ten nie przebiegał bezkonfliktowo, a jego zakończenie w dużym stopniu było możliwe dzięki pomocy udzielonej przez rządy państw zachodnich i instytucji euroatlantyckich.

Słowa kluczowe: cywilna kontrola nad armią, Wojsko Polskie, Sojusz Północnoatlantycki.

Kody JEL: K19

Artykuł badawczy

ESTABLISHMENT OF CIVILIAN CONTROL OF THE POLISH ARMY IN 1989–1997

Summary

The article discusses the process of creating political control over the Polish Army in the period from the designation of Tadeusz Mazowiecki to the position of Prime Minister in 1989 until the establishment of institutional and legal solutions in the form of the adoption of the Constitution in April 1997. Its key moments against the backdrop of events are indicated that were taking place in Poland at that time, with emphasis on how the aid was provided to the Polish authorities by external factors. This process was not without conflicts, and its completion was possible to a large extent thanks to the help provided by the governments of Western countries and Euro-Atlantic institutions.

Keywords: civilian control of the military, Polish Army, North Atlantic Treaty Organization.

JEL Codes: K19

Research article

Wprowadzenie

W każdym systemie politycznym siły zbrojne (armia, wojsko) zachowują szczególną pozycję, która wynika z form, sposobów realizacji zadań i środków pozostających w ich posiadaniu. W klasycznych definicjach armię traktuje się zazwyczaj jako wyspecjalizowany organ pozostający w wyłącznej dyspozycji państwa – jako instrument jego polityki. Wojsko tym samym jest przedstawiane jako element systemu politycznego, szczególna instytucja polityczna. Posiadając w zasadzie monopol na broń i znaczące możliwości jej stosowania armia jest częścią aparatu przymusu państwa (Trejnis 1993, s. 15–16).

Głównym zadaniem sił zbrojnych jest ochrona i obrona interesów państwa przed możliwością zastosowania przemocy zbrojnej z zewnątrz (Kaczmarek, Łepkowski, Zdrodowski 2008, s. 121). Zadanie to realizowane jest w dwojaki sposób: przez pełnienie roli czynnika odstraszenia przed agresją lub w razie konieczności jako narzędzie, za pomocą którego prowadzona będzie walka zbrojna. Dysponując odpowiednimi zasobami ludzkimi i materiałowymi

armia stanowi tym samym zasadniczy element podsystemu bezpieczeństwa zewnętrznego (militarnego) państwa.

Siły zbrojne mają także za zadanie wspomagać podsystem bezpieczeństwa wewnętrznego (niemilitarnego). Powinność ta realizowana jest najczęściej przez wydzielanie oddziałów wojska oraz specjalistycznych środków do działań w celu zapobiegania i usuwania skutków klęsk żywiołowych, katastrof naturalnych lub awarii technicznych. Jednostki wojskowe mogą także brać udział w różnego rodzaju akcjach ratowniczych, działaniach antyterrorystycznych oraz w rozwiązywaniu kryzysów polityczno-militarnych w kraju (Trejnis 2009, s. 244). Katalog działań podejmowanych przez siły zbrojne w tym obszarze nie jest zamknięty i może dotyczyć wszelkich zadań mających na celu utrzymanie reżimu władzy.

Przedstawiony powyżej obraz pokazuje jasno, że armia jest tą instytucją, która broni i chroni substancję państwa za pomocą środków militarnych, zapewnia jego bezpieczeństwo (w wymiarze zewnętrznym i wewnętrznym) i realizację interesu narodowego (Heywood 2009, s. 466).

Szczególne właściwości sił zbrojnych stanowiące o ich sile mogą jednak, w określonych sytuacjach, generować zagrożenia dla władzy politycznej, wybranych elementów struktury państwa, a nawet dla całego społeczeństwa (Balcerowicz 2006, s. 41). Stąd też jednym z kluczowych problemów, przed którymi stoją czynniki polityczne jest stworzenie sprawnego systemu ograniczającego ich niekontrolowane działania. W realiach państwa demokratycznego zapewnienie prymatu władzy cywilnej nad wojskiem stanowi jedną z najważniejszych zasad. Przyjmuje ona postać „cywilnej kontroli nad armią”.

Celem, który przyświecał przygotowaniu tego materiału było przedstawienie procesu tworzenia politycznej kontroli nad Wojskiem Polskim (WP) w okresie od lata 1989 r., tj. od chwili desygnowania Tadeusza Mazowieckiego na stanowisko prezesa Rady Ministrów do momentu ustanowienia rozwiązań instytucjonalno-prawnych w postaci przyjęcia Ustawy zasadniczej w kwietniu 1997 r. Intencją Autora było również wskazanie kluczowych momentów tego procesu na tle wydarzeń politycznych, które zachodziły w Polsce (w tym także starań o członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim) z uwypukleniem pomocy udzielonej władzom polskim przez czynniki zewnętrzne w drodze do jej ustanowienia pod względem formalno-prawnym.

Podstawą przygotowania tekstu były akty prawne obowiązujące w tym okresie oraz opracowania dotyczące prezentowanej tematyki. W grupie tych ostatnich należy wyróżnić prace polskich autorów, wśród których najbardziej znane są książki Zenona Trajnisa i Jerzego Zalewskiego, a także opracowania

autorów amerykańskich Andrewa A. Michty i Dale Roy'a Herspringa. Cennym uzupełnieniem analiz zawartych w pracach wymienionych autorów są informacje zamieszczone w opracowaniach Antoniego Dudka i Mariusza Jędrzejki. Na uwagę zasługuje także pozostająca nieco na marginesie prezentowanych rozważań książka Stanisława Jarmoszko.

Sprawowanie kontroli nad siłami zbrojnymi w państwie demokratycznym

Sprawowanie efektywnej, cywilnej kontroli nad siłami zbrojnym jest jedną z podstawowych zasad demokratycznego państwa. Zmarły w 2014 r. wybitny amerykański politolog i socjolog Robert Alan Dahl ujął to w następujący sposób: „(...) demokratyczne instytucje polityczne nie rozwiną się, a już na pewno nie będą stabilne (...) jeśli pełnej kontroli nad wojskiem i siłami policyjnymi nie sprawuje demokratycznie wybrana władza cywilna” (Dahl 2000, s. 138).

Metody i sposoby sprawowania cywilnej kontroli nad wojskiem podlegają stałej ewolucji. Współcześnie przyjmuje się, że w państwach liberalnych opiera się ona na idei demokracji pośredniej wynikającej z suwerenności cywilnych organów państwa wobec aparatu odpowiadającego za politykę bezpieczeństwa i obronności (Trajnis 1997, s. 180–182).

W ocenie zachodnich analityków, do sprawowania efektywnej kontroli nad armią niezbędne jest spełnienie wielu wymagań związanych z:

- stworzeniem konstytucyjno-prawnych relacji pomiędzy władzami cywilnymi (prezydent, rząd, parlament, komisje parlamentarne) oraz określenie ich kompetencji i odpowiedzialności w czasie pokoju, kryzysu i wojny;
- zapewnieniem rządów prawa, opartych na przejrzystości i przewidywalności w kwestiach wojskowych;
- ustanowieniem hierarchii dowodzenia siłami zbrojnymi, na czele której znajdują się władze cywilne;
- wprowadzeniem mechanizmu zinstytucjonalizowanej kontroli przez radę bezpieczeństwa narodowego, parlament i komisję obrony parlamentu, zapewnieniem przejrzystości i dostępności spraw wojskowych dla opinii publicznej;
- powołaniem cywilnego ministra obrony;
- zintegrowaniem sztabu generalnego z Ministerstwem Obrony Narodowej lub podporządkowaniem jego ministrowi obrony;

- wprowadzeniem regulacji zapewniających niezaangażowanie sił zbrojnych w stosunku do partii politycznych;
- zapewnieniem społeczeństwu uczestnictwa w kwestiach obronnych i jego informowaniem za pomocą publicznych debat (Pęksa 2012, s. 213–214).
- Zenon Trejnis (1997, s. 223–227), wśród nieodzownych czynników gwarantujących zapewnienie skutecznej, cywilnej kontroli nad wojskiem, wymienił następujące czynniki:
- istnienie jednoznacznych konstytucyjnych, prawnych ram określających podstawowe relacje między państwem a siłami zbrojnymi, istnienie tzw. jasnej linii dowodzenia;
- hierarchiczna odpowiedzialność wojska przed prezydentem (najwyższym zwierzchnikiem, naczelnym dowódcą), premierem, ministrem obrony narodowej, którzy odpowiadają za kierowanie wojskiem i nadzorowanie jego działalności;
- znacząca rola parlamentu polegająca na uchwalaniu aktów prawnych regulujących kwestie bezpieczeństwa i obronności państwa, wpływanie na formułowanie strategii bezpieczeństwa oraz przejrzystość w zakresie polityki bezpieczeństwa i obrony, a także zatwierdzaniu budżetu wojskowego i kontroli wydatków;
- dobrze wyszkolone wojsko, cieszące się szacunkiem oraz uznające zasady neutralności politycznej;
- istnienie w społeczeństwie zrozumienia dla problematyki obronności państwa i konsensusu w sprawie roli i misji wojska;
- funkcjonowanie umiarkowanego komponentu pozarządowego w ramach tzw. strategicznych wspólnot uczestniczących w publicznej debacie na temat polityki bezpieczeństwa i obrony państwa.

Zbiór uwarunkowań zapewniających sprawowanie demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi przedstawił także Jerzy Zalewski (2009, s. 233). Według niego obejmuje on następujące zagadnienia:

- uregulowania normatywne – przejrzysty układ podziału kompetencji pomiędzy legislatywą i egzekutywą w sprawach obronności i sił zbrojnych, odzwierciedlający tradycję i praktykę rozwiązań systemowych w państwie;
- rządy prawa, przejrzystość i przewidywalność w kwestiach wojskowych;
- struktura kierowania i dowodzenia siłami zbrojnymi, za którą odpowiadają władze cywilne;

- instytucjonalizacja mechanizmów kontroli (na poziomie legislatywy, egzekutywy, sądownictwa, innych organów) oraz przejrzystość i dostępność spraw wojskowych opinii publicznej;
- cywilny polityk odpowiedzialny za kierowanie resortem obrony, urząd ministra właściwego, odpowiedzialnego za dział administracji państwowej – zintegrowany organ cywilnej administracji i osób wojskowych;
- uregulowania zwyczajowe kształtujące etos wojska (etyka zawodowa, kodeks honorowy) zapewniające apolityczność sił zbrojnych.

Nie brakuje przy tym opinii, i jak sądzę są one w pełni uzasadnione, że cywilna kontrola nad siłami zbrojnymi w dużym stopniu zależy od ogólnego stanu i siły demokracji w państwie, jej struktur i instrumentów (Balcerowicz 2006, s. 46). W krajach, które posiadają rozwiniętą i ugruntowaną kulturę polityczną, odpowiednio przygotowane elity i dobrze zdefiniowane role, proces ten przebiega sprawniej niż w państwach, które są na etapie tworzenia takich relacji i mechanizmów lub w których procesy demokratyczne nie mają utrwalonej postaci.

Wojsko Polskie w systemie politycznym państwa do uchwalenia konstytucji w 1997 r.

W 1989 r. Wojsko Polskie było ponad 400-tysięczną armią bazującą na żołnierzach z poboru i koncentrującą wysiłek na przygotowaniach do konfliktu zbrojnego na dużą skalę w ramach powstałego w 1955 r. bloku militarne-go – Układu Warszawskiego. Było ono zdolne prowadzić zarówno działania militarne zaczepne, jak i obronne, a jego zadania określały: Uchwała nr 03/85 Komitetu Obrony Kraju z dnia 29 czerwca 1985 r. w sprawie Węzłowych Założeń Obronnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i *Doktryna Wojenna Państw-stron Układu Warszawskiego* (Zalewski 2019, s. 385).

W zakresie funkcji wewnętrznej armia była instrumentem stojącym na straży ustroju „realnego socjalizmu” i interesów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), czego najbardziej widocznym przejawem było zaplanowanie i wprowadzenie 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego. Niekorzystny rozwój sytuacji w kraju wymusił jednak zmiany, a grupa wojskowych skupionych wokół gen. armii Wojciecha Jaruzelskiego walczy przyczyniła się do pokojowych przeobrażeń ustrojowych doprowadzając do zwołania Okrągłego Stołu (kwiecień 1989 r.), uznania wyników wyborów w czerwcu 1989 r., a następnie

zapewnienia pokojowego przekazania władzy stronie demokratyczno-niepodległościowej (Eisler 1992, s. 215–217; Korboński 1996, s. 309; Kuźniar 2009, s. 45). Silne związki wojska z PZPR wynikały m.in. z faktu, że we wszystkich komórkach organizacyjnych podległych resortowi Obrony Narodowej (ON) istniały jej struktury, przez co w 1989 r. około 70% żołnierzy zawodowych było członkami partii (Jędrzejko 1997, s. 41–42).

Latem 1989 r. podstawowymi aktami normującymi miejsce i rolę Wojska Polskiego w systemie politycznym państwa była wielokrotnie nowelizowana Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 r. (Konstytucja... 1952), duża liczba szczegółowych aktów wykonawczych regulujących działalność sił zbrojnych, w tym znamionująca nadchodzące zmiany polityczne Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. o przekazaniu dotychczasowych kompetencji Rady Państwa Prezydentowi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i innym organom państwowym (Zalewski 2019, s. 385).

Przyjęta w następstwie ustaleń Okrągłego Stołu wspomniana Ustawa określała, że zwierzchnikiem sił zbrojnych był prezydent PRL, który określał główne kierunki rozwoju armii, stan przygotowana do obrony państwa i posiadał uprawnienia do zwalniania szefa Sztabu Generalnego WP, dowódców okręgów wojskowych i rodzajów sił zbrojnych na wniosek ministra obrony narodowej. Prezydent przewodził także Komitetowi Obrony Kraju (KOK), który był organem właściwym w sprawie obronności i bezpieczeństwa państwa (Ustawa... 1989a). Prezydentem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) był wybrany 19 lipca 1989 r. Wojciech Jaruzelski (Eisler 1992, s. 216; Dudek 2007, s. 48).

Szczególne role w systemie kierowania siłami zbrojnym przypadła także ministrowi ON, którego pozycję określała Ustawa o powszechnym obowiązku obrony PRL z 1967 r. W art. 9, ust. 2 definiowała ona zakres jego zadań i nadawała mu szerokie kompetencje w zakresie obronności (Ustawa... 1967). Mimo braku zakazu piastowania tego stanowiska przez osobę cywilną, zwyczajowo było one obsadzone przez żołnierza zawodowego pozostającego w służbie czynnej, a ministerstwo było w pełni uwojskowane (Mędykowski, Szulc, Zalewski, 2003, s. 355). Latem 1989 r. funkcję ministra obrony sprawował gen. armii Florian Siwicki.

24 sierpnia 1989 r. Sejm PRL powierzył Tadeuszowi Mazowieckiemu funkcję szefa polskiego rządu. W exposé premier w kwestii obronności oświadczył: „Rozumiemy znaczenie zobowiązań wynikających z Układu Warszawskiego. Wobec wszystkich jego uczestników oświadczam, że rząd, który utworzę, będzie ten układ respektował”. Dodał również: „Nie będziemy tworzyć nowej

armii czy milicji. Chodzi jedynie o stworzenie takich gwarancji prawnych, by wszyscy – także wewnątrz tych instytucji – mieli poczucie, że służą społeczeństwu” (Jędrzejko 1997, s. 34). Po trwających blisko trzy tygodnie negocjacjach, 12 września ukonstytuował się koalicyjny rząd Mazowieckiego, w którym tekę ministra ON zachował członek PZPR gen. Siwicki (Dudek 2007, s. 58).

Zgodnie z przyjętą przez premiera filozofią ewolucyjnego trybu zmiany ustroju państwa, ulegał on stopniowej zmianie. Nowelą grudniową (Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej) zmieniono nazwę państwa na „Rzeczpospolita Polska” pojawiły się także zapisy o nowych zasadach ustrojowych. Z Konstytucji usunięto zapisy o przewodniej roli PZPR, o socjalizmie i gospodarce planowej, a także o przyjaźni ze Związkiem Radzieckim. W kwestiach związanych z funkcjonowaniem wojska w art. 8 zapisano, że „Siły zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej stoją na straży suwerenności i niepodległości Narodu Polskiego, jego bezpieczeństwa i pokoju” (Ustawa... 1989b).

Stopniowo podjęto także działania w celu dostosowanie charakteru wojska do nowych realiów politycznych. W pierwszej kolejności, wymagało to jego odpolitycznienia i odpartyjnienia oraz ustanowienia cywilnej kontroli nad armią. Efektem tego była likwidacja struktur PZPR w jednostkach wojskowych i korpusu oficerów politycznych (Trejnis 1997, s. 273; Zalewski 2002, s. 124–126; Balcerowicz 2009, s. 50). Od działalności wychowawczej odsunięto generałów ściśle związanych z Komitetem Centralnym PZPR, przekazując jej kierowanie w ręce dowódców, a do realizacji zadań w tym zakresie szerzej włączono kapelanów wojskowych, których liczba w wojsku uległa zwiększeniu oraz osoby cywilne. W nowym modelu naczelną zasadą miało być wychowanie *żołnierzy* bazując na narodowych tradycjach (Zalewski 2002, s. 126–135; Gutowski 2009, s. 203–208).

W kwestii cywilnej kontroli nad wojskiem poszerzono zakres nadzoru nad nim przez parlament. Krokiem, który zapoczątkował ten proces było ustanowienie form współdziałania resortu obrony narodowej z parlamentem, przez wprowadzenie Zarządzenia Nr 33/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 lipca 1989 r. ustalającego zinstytucjonalizowane formy współdziałania (Zalewski 2002, s. 273). Jego praktyczną formą realizacji było posiedzenie Sejmowej Komisji Obrony Narodowej 7 października 1989 r., podczas którego po raz pierwszy posłowie otrzymali pełną informację o siłach zbrojnych, ich kondycji oraz kwestiach finansowania obrony narodowej (Jędrzejko 1997, s. 38). Jeszcze w tym samym roku z inicjatywy prezydenta Jaruzelskiego Rada Ministrów podjęła decyzję o utworzeniu Politycznego Komitetu Doradczego

MON, w celu „(...) zapewnienia głównym siłom społeczno-politycznym, reprezentowanym w parlamencie, udziału – poprzez wyrażanie opinii i konsultacje – w rozpoznawaniu spraw wchodzących w zakres kompetencji MON” (Jędrzejko 1997, s. 43). Przez wielu polityków i publicystów powołanie tego organu traktowane było jako zaczątek cywilnej kontroli nad wojskiem (Trejnis 1997, s. 260).

Kolejnym wydarzeniem na drodze do jej zapewnienia była, przedstawiona 12 września 1989 r., zapowiedź premiera wprowadzenia do kierownictwa Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych osób cywilnych (Trejnis 1997, s. 259–260). W resorcie obrony została ona zrealizowana 3 kwietnia 1990 r., kiedy to stanowiska wiceministrów objęli Janusz Onyszkiewicz, odpowiedzialny m.in. za kontakty zagraniczne, i Bronisław Komorowski, który miał sprawować nadzór nad działalnością wychowawczą w armii. Był to pierwszy w historii Wojska Polskiego przypadek, aby cywile zajęli tak eksponowane stanowiska w MON (Jędrzejko 1997, s. 54–55; Jarmoszko 2003, s. 145). Już na tym etapie działania te spotkały się ze wsparciem zagranicznym i z początkiem 1991 r. amerykański *think tank* Rada Atlantycka, w porozumieniu z ambasadorem Stanów Zjednoczonych w Warszawie uruchomił konsultacje dla urzędników ministerstwa ON, doradców premiera i parlamentarzystów, a Bundeswehra rozpoczęła szkolenia dla oficerów WP dotyczące m.in. problematyki cywilnej kontroli nad armią (Zalewski 2009, s. 236–237).

21 lutego 1990 r. Komitet Obrony Kraju zatwierdził *Doktrynę Obroną Rzeczypospolitej Polskiej* (Uchwała...1990), która zastąpiła pochodzące z 1985 r. *Węzłowe Założenia Obronne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Była to pierwsza próba określenia podstawowych elementów strategii obronnej państwa polskiego w świetle przemian, które zaszły w Europie Środkowej po 1989 r. (Kulisz 2008, s. 100; Saletra, Betiuk 2020, s. 36–37).

Wiosną 1990 r. parlament rozpoczął pracę nad projektami ustaw wojskowych. W czasie dyskusji nad nimi posłowie zaproponowali ustawowe zapisanie zasady apolityczności sił zbrojnych i wprowadzenie całkowitego zakazu przynależności żołnierzy służby czynnej do partii politycznych (Jędrzejko 1997, s. 57). Znalazło to odbicie w Ustawie z dnia 28 lipca 1990 r. o partiach politycznych, w której w art. 2, ust. 2 zakazano tworzenia w siłach zbrojnych jednostek organizacyjnych partii politycznych (Ustawa... 1990). Na podstawie nowelizacji Ustawy o powszechnym obowiązku obrony RP w art. 65 ust. 1–6 wprowadzono także zakaz przynależności żołnierzy pełniących czynną służbę do partii i organizacji politycznych, a także tworzenia i przynależności ich do związków zawodowych oraz uczestniczenia w mundurach w wiecach i zgromadzeniach

(Ustawa... 1967). Podobny zapis znalazł się w art. 68 ust 1–4, w znowelizowanej w 1991 r. Ustawie o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych (Ustawa... 1970).

Kontynuowany był także proces przebudowy sił zbrojnych. Do rezerwy przeniesiono 38 generałów oraz zapowiedziano redukcję etatów wojskowych w instytucjach centralnych Ministerstwa Obrony Narodowej (MON). Rozwiązano Wojskową Służbę Wewnętrzną, a zamiast niej powołano Żandarmerię Wojskową. Jesienią 1990 r. skróceniu uległa również zasadnicza służba wojskowa z 24 do 18 miesięcy. Przedterminowo do cywila zwolniono wówczas ok. 40 tys. żołnierzy zasadniczej służby wojskowej i 10 tys. junaków (Jędrzejko 1997, s. 47, 58, 60, 67). 6 lipca 1990 r., na wniosek szefa rządu, Sejm RP odwołał ze stanowiska ministra ON gen. Siwickiego, a na jego miejsce powołał wiceadm. Piotra Kołodziejczyka – dotychczasowego szefa Głównego Zarządu Wychowawczego WP (Jarmoszko 2003, s. 145; Dudek 2007, s. 78).

Ważnym, z punktu widzenia zapewnienia neutralności politycznej wojska, wydarzeniem było utworzenie 12 listopada 1990 r. Międzyresortowej Komisji do Spraw Reform w Organizacji Ministerstwa Obrony Narodowej, tzw. komisji Krzysztofa Żabińskiego, szefa Urzędu Rady Ministrów, która miała opracować plan przekształcenia MON w organ cywilny, program zmian organizacyjno-strukturalnych Wojska Polskiego oraz zasady dostosowania przemysłu obronnego do zadań sił zbrojnych, a także przygotowanie założeń parlamentarnej kontroli nad armią (Zalewski 2009, s. 211–212). Kluczową z punktu omawianej problematyki kwestią w pracach Komisji było precyzyjne rozdzielenie kompetencji politycznych od wojskowych w organach kierowniczych państwa oraz określenie kryteriów ich zależności i podległości.

Końcówka 1990 r. stała pod znakiem zmian na szczycie władzy w państwie. W wyniku pierwszych w powojennej historii Polski powszechnych wyborów prezydenckich urząd objął Lech Wałęsa (Dudek 2007, s. 108–130). 5 stycznia 1991 r. nowym premierem został Jan Krzysztof Bielecki, a stanowisko ministra ON w jego gabinecie objął wiceadm. Piotr Kołodziejczyk (Dudek 2007, s. 136).

Zmiany zaszły także w Kancelarii Prezydenta. 31 stycznia 1991 r. w miejsce Sekretariatu KOK utworzono Biuro Bezpieczeństwa Narodowego (BBN), które miało być pomocne głowie państwa w wykonywaniu zadań w zakresie bezpieczeństwa i obronności. Jego umocowanie prawne nastąpiło w grudniu tego roku, w następstwie nowelizacji Ustawy z 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony RP (*Kalendarium* 2009, s. 267, 269).

Ważnym wydarzeniem w tym okresie było przyjęcie przez sejmowe Komisje Obrony Narodowej i Spraw Zagranicznych założeń nowej doktryny obronnej RP. Znalazł się w niej m.in. zapis, że Polska nie traktuje żadnego państwa

jako swojego wroga i ze wszystkimi sąsiadami chce ułożyć stosunki na zasadach partnerskich (Jędrzejko 1997, s. 85).

Jednocześnie władze państwowe nasiliły kontakty polityczne z czołowymi osobistościami Stanów Zjednoczonych, Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej. Perspektywy współpracy wojskowo-technicznej były m.in. przedmiotem rozmów Lecha Wałęsy podczas kwietniowej wizyty w Brukseli oraz bytności ministra ON wiceadm. Piotra Kołodziejczyka w siedzibie Sojuszu Północnoatlantyckiego w maju, a także podczas czerwcowego pobytu wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych Dana Quaila w Polsce (Jędrzejko 1997, s. 86, 88, 89; Jarmoszko 2003, s. 73). Miało to o tyle znaczenie, że w lutym 1991 r. podpisane zostało porozumienie o zaprzestaniu współpracy wojskowej w ramach Układu Warszawskiego, a 1 lipca 1991 r. prezydenci, szefowie rządów i ministrowie spraw zagranicznych Bułgarii, Czech-Słowacji, Polski, Rumunii i ZSRR podpisali w Pradze protokół o jego rozwiązaniu (Jarmoszko 2003, s. 35). Dzień później podczas oficjalnej wizyty w Kwaterze Głównej Sojuszu Północnoatlantyckiego w Brukseli prezydent Wałęsa oświadczył: „Rzeczpospolita Polska podziela *credo* i podziela także cele polityczne Sojuszu. Chcemy partnerstwa z Sojuszem” (Jędrzejko 1997, s. 91).

Wydarzenia te zbiegły się z zakończeniem prac „komisji Żabińskiego”. Przedstawiła ona raport, który na posiedzeniu Rady Ministrów z udziałem kierownictwa resortu obrony narodowej został zaakceptowany. Przewidywał m.in. przekształcenie Ministerstwa Obrony Narodowej w cywilny organ administracji rządowej, zintegrowany ze sztabem generalnym (Jędrzejko 1997, s. 92; Mędykowski, Szulc, Zalewski 2003, s. 355).

Osobnym zagadnieniem była kwestia wojskowych służb specjalnych (wywiad, kontrwywiad), które na mocy rozporządzenia ministra obrony narodowej zostały zespolone w ramach Wojskowych Służb Informacyjnych (WSI) i podporządkowane bezpośrednio szefowi resortu obrony. Reorganizacja ta wywołała kontrowersje, jako że w okresie międzywojennym organa te wchodziły w skład Sztabu Generalnego. Minister Kołodziejczyk uległ naciskom i w 1994 r. włączył WSI w skład SG WP (Michta 1997, s. 81).

Pod koniec sierpnia 1991 r. w Sejmie odbyło się pierwsze czytanie rządowego projektu o zasadach kierowania Siłami Zbrojnymi RP. Do uchwalenia Ustawy jednak nie doszło, co wynikało z narastającego sporu w obozie demokratyczno-niepodległościowym między zwolennikami modelu prezydenckiego i modelu parlamentarno-gabinetowego. Związane to było także z dymisją rządu Jana Krzysztofa Bieleckiego złożoną 5 grudnia 1991 r. po ukonstytuowaniu się nowego Sejmu wybranego 27 października 1991 r. (Dudek 2007, s. 181).

W nowym rządzie kierowanym przez Jana Olszewskiego po raz pierwszy tekę ministra obrony narodowej objął cywilny polityk Jan Parys, reprezentujący „twardą linię” „desowietyzacji” i „dekomunizacji” kadry wywodzącej się z szeregów ludowego Wojska Polskiego (Mędykowski, Szulc, Zalewski 2003, s. 355). Jedną z pierwszych jego decyzji było przeniesienie dotychczasowego szefa Ministerstwa Obrony Narodowej wiceadm. Piotra Kołodziejczyka w stan spoczynku, co odbyło się z naruszeniem Ustawy o służbie żołnierzy zawodowych i zapoczątkowało falę „czystek” w wojsku. Ta i inne decyzje organizacyjno-kadrowe, a także arbitralne odrzucenie propozycji prezydenta Wałęsy utworzenia stanowiska Inspektora Generalnego oraz wydanie ministerialnego zakazu przyjmowania przez wojskowych jakichkolwiek dyspozycji od osób spoza resortu zapoczątkowały ostry spór polityczny o wpływy w armii między szefem resortu obrony narodowej a Kancelarią Prezydenta RP (Zalewski 2002, s. 279–281).

Jego kolejną odsłoną była prezydencka propozycja, przedstawiona bez uzgodnień z MON, redukcji armii o 50 tys. żołnierzy. Kilka dni później minister Parys ogłosił własną koncepcję reformy sił zbrojnych, w której po raz pierwszy znalazł się zapis, że celem Polski jest integracja z Sojuszem Północnoatlantyckim (Jędrzejko 1997, s. 112; Herspring 2000, s. 86; Jarmoszko 2003, s. 73–74).

W kwietniu 1992 r. minister Parys zarzucił „niektórym politykom”, że starają się wciągnąć wojsko do rozgrywek międzypartyjnych i obiecują im awanse za pewnego rodzaju poparcie. Miało to związek ze spotkaniem gen. dyw. Tadeusza Wileckiego z występującym w imieniu prezydenta przedstawicielem BBN Jerzym Milewskim. Po tej wypowiedzi premier skierował ministra Parysa na urlop, a prezydent Wałęsa oświadczył, że nie widzi możliwości dalszej współpracy z nim (Jędrzejko 1997, s. 118–119; Zalewski 2009, s. 263). Wyjaśnieniem przedstawionych zarzutów zajęła się rządowa komisja, a następnie Sejmowa Komisja Nadzwyczajna, powołana do zbadania sprawy wystąpienia ministra obrony Parysa na spotkaniu w Sztapie Generalnym WP (6 kwietnia 1992 r.). Nie potwierdziła ona słów szefa MON. 19 maja, po niespełna pięciu miesiącach urzędowania, minister Parys został zmuszony do złożenia dymisji. Kierownikiem resortu obrony narodowej został Romuald Szeremietiew (Jędrzejko 1997, s. 121–122; Zalewski 2009, s. 263). W ten sposób zakończył się jeden z najtrudniejszych okresów transformacji sił zbrojnych, ale jego konsekwencje były odczuwalne w wojsku jeszcze przez kilka miesięcy.

Wkrótce po tych wydarzeniach prezydent Wałęsa wycofał polityczne poparcie dla centro-prawicowego gabinetu Jana Olszewskiego w związku

z tzw. kryzysem teczkowym i rząd został odwołany. Nowym premierem został Waldemar Pawlak, a ministrem obrony Janusz Onyszkiewicz (Dudek 2007, s. 213). Jego rząd utrzymał się jednak tylko 33 dni. 11 lipca 1992 r. powołano nowy rząd kierowany przez Hannę Suchocką. Ministrem obrony narodowej został w nim ponownie Onyszkiewicz (Dudek 2007, s. 217–219). W sierpniu 1992 r., na wniosek nowego szefa resortu obrony, prezydent mianował gen. Wileckiego na stanowisko szefa Sztabu Generalnego WP (Michta 1997, s. 84).

1 sierpnia 1992 r. Sejm RP uchwalił Ustawę konstytucyjną o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, nazywaną „Małą Konstytucją”. Do czasu uchwalenia nowej Ustawy zasadniczej regulowała ona organizację i funkcjonowanie organów państwa. W kwestii związanej z umiejscowieniem armii w systemie politycznym państwa rzeczona Ustawa w art. 35 określała, że „Prezydent sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa. Jego organem doradczym w tym zakresie jest Rada Bezpieczeństwa Narodowego” (Ustawa... 1992). W art. 36 „Małej Konstytucji” znalazł się natomiast zapis, że „Prezydent jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych RP”, w porozumieniu z ministrem obrony narodowej może mianować i zwalniać szefa Sztabu Generalnego WP, a na wniosek ministra obrony narodowej mianować i zwalniać zastępców szefa Sztabu Generalnego, dowódców okręgów i rodzajów sił zbrojnych. W zakresie jego kompetencji było także mianowanie Naczelnego Wodza Sił Zbrojnych na okres wojny. Ważny z politycznego punktu widzenia był również zapis, który znalazł się w art. 61 nakazujący premierowi zasięgnięcie opinii prezydenta, co do kandydata na stanowisko ministra obrony narodowej. Jednocześnie wprowadzono zasadę kontrasygnaty polegającej na tym, że niektóre akty miały posiadać podpis premiera lub odpowiedniego ministra (Ustawa... 1992).

Przyjęte rozwiązania określały pozycję ustrojową prezydenta pomiędzy systemem parlamentarno-gabinetowym a „półprezydenckim”. „Mała Konstytucja” nie rozstrzygnęła kluczowych problemów związanych z cywilną kontrolą nad armią, jakim był zakres władzy instytucji cywilnych (prezydenta, parlamentu i rządu) nad wojskiem oraz relacje między Sztabem Generalnym a ministrem obrony.

W warunkach zmieniającej się sytuacji geopolitycznej w Europie zakończono prace nad nowymi dokumentami strategicznymi. 2 listopada 1992 r. na posiedzeniu KOK przyjęto przygotowane przez Biuro Bezpieczeństwa Narodowego dwa dokumenty: *Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa* i *Polityka bezpieczeństwa i strategii obronnej Rzeczypospolitej Polskiej*. Ich podstawowym

założeniem w zakresie zapewniania bezpieczeństwa kraju było dążenie do uzyskania członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim (Jarmoszko 2003, s. 108; Dudek 2007, 245; Kulisz 2008, s. 101–103; Saletra, Betiuk 2020, s. 38–39).

1 września 1993 r. prezydent Wałęsa w liście wystosowanym do sekretarza generalnego Sojuszu Północnoatlantyckiego potwierdził, że członkostwo w tej organizacji jest jednym z priorytetów polskiej polityki zagranicznej (*Kalendarium* 2009, s. 272).

Celem usprawnienia kontaktów i przyjęcia przez Polskę rozwiązań zachodnich w zakresie funkcjonowania armii, pół roku wcześniej, 11 marca 1993 r., przy Ministerstwie Obrony Narodowej utworzona została Misja Łącznikowa Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych, a wkrótce potem francuska (Jarmoszko 2003, s. 74).

Tymczasem, w związku z trwającą kampanią wyborczą do Sejmu i Senatu odnotowano próby politycznej agitacji w jednostkach wojskowych oraz nasilone kontakty polityków z kadrami WP. W celu ukrócenia tych praktyk 11 czerwca 1993 r. minister obrony narodowej wydał wytyczne w sprawie przestrzegania w kampanii wyborczej ustawowo określonych zasad apolityczności sił zbrojnych i apartyjności żołnierzy (Jędrzejko 1997, s. 166).

Po wyborach, 14 października 1993 r. Sejm II kadencji zainaugurował obrady. Misję sformowania rządu prezydent powierzył Waldemarowi Pawlakowi. W jego rządzie ministrem obrony narodowej został ponownie Kołodziejczyk (Dudek 2007, s. 274–276). Na życzenie prezydenta sekretarzem stanu w MON został Milewski, który jednocześnie pełnił obowiązki szefa prezydenckiego BBN. Rodziło to poważne wątpliwości prawne. Łączenie obu tych stanowisk spotkało się z krytyką członków Sejmowej Komisji Obrony Narodowej. W jej wyniku w czerwcu 1994 r. Milewski zrezygnował z pracy w Kancelarii Prezydenta (Jędrzejko 1997, s. 180, 185; Zalewski 2009, s. 266).

Na początku 1994 r. w mediach pojawiły się informacje o konflikcie pomiędzy ministrem obrony narodowej a szefem Sztabu Generalnego WP w związku z planowaną restrukturyzacją naczelnich organów wojskowych (Jędrzejko 1997, s. 191). Do dyskusji na ten temat włączył się także prezydent Wałęsa. 8 lutego w telewizyjnym wystąpieniu opowiedział się za przekazaniem mu większej władzy wykonawczej. Jednocześnie Kancelaria Prezydenta potwierdziła, że jest on zwolennikiem podporządkowania urzędowi prezydenta szefa Sztabu Generalnego WP (Jędrzejko 1997, s. 196). W maju różnice poglądów na temat zasad kierowania siłami zbrojnymi i sprawowania kontroli nad armią stały się już powodem publicznego sporu pomiędzy prezydentem a rządem. Linia podziału była jasno określona. Rząd, w tym również minister Kołodziejczyk,

opowiadał się za tym, aby szef Sztabu Generalnego podlegał ministrowi obrony, natomiast prezydent Wałęsa utrzymywał, że powinien podlegać Kancelarii Prezydenta (Michta 1997, s. 79–80; Herspring 2000, s. 91–92).

Kryteria normatywne i zwyczajowe apolityczności wojska były także omawiane z partnerami zagranicznymi. 13–15 czerwca 1994 r. w Warszawie MON zorganizowało poświęcone tej tematyce międzynarodowe seminarium. W spotkaniu noszącym tytuł *Cywilna i demokratyczna kontrola sił zbrojnych* wzięli udział przedstawiciele Naczelnego Dowództwa Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz Rady Współpracy Północnoatlantyckiej. Wykazało ono istotne różnice zdań pomiędzy MON a SG WP na temat standardów w dziedzinie cywilnej kontroli nad armią (Jędrzejko 1997, s. 214; Saletra, Betiuk 2020, s. 79). W tej sprawie obradował także Komitet Obrony Kraju. Między stronami sporu nie doszło jednak do zbliżenia stanowisk. Problem ten miała rozstrzygnąć przygotowywana Ustawa o urzędzie Ministra Obrony Narodowej (Jędrzejko 1997, s. 215–216).

Na bazie dotychczasowych doświadczeń wynikających ze współpracy MON z parlamentem w kwietniu 1994 r. utworzono stanowisko podsekretarza stanu do spraw parlamentarnych z zadaniem poszerzenia kontaktów Sejmu i Senatu z resortem obrony. Na stanowisko to desygnowano Danutę Waniek, pierwszą kobietę w kierownictwie MON (Zalewski 2002, s. 273–274; Jarmoszko 2003, s. 150). W praktyce jej zadania nie ograniczały się tylko do tej problematyki, o czym najlepiej świadczy wizyta w Stanach Zjednoczonych w sierpniu 1994 r., podczas której omawiane były m.in. kwestie systemowe i prawne demokratycznej kontroli nad wojskiem (Jędrzejko 1997, s. 221).

5 lipca 1994 r. Sojusz Północnoatlantycki podpisał z Polską tzw. Indywidualny Program Partnerstwa w ramach programu „Partnerstwa dla Pokoju” zawierający konkretyzację form współpracy wojskowej zmierzającej do pełnego członkostwa naszego kraju w tej organizacji. Podpisanie tego dokumentu wiązało się z potrzebą realizacji wielu przedsięwzięć o różnorodnym charakterze, w tym zapewnieniem demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi. Wkrótce potem w ramach realizacji zawartego porozumienia utworzono Polskie Biuro Łącznikowe przy Kwaterze Głównej Sojuszu Północnoatlantyckiego w Brukseli, a także powołano na stanowisko nieetatowego doradcy-konsultanta ministra obrony narodowej do spraw współpracy z Sojuszem niemieckiego, emerytowanego generała Henning von Ondarza (Jędrzejko 1997, s. 217; Jarmoszko 2003, s. 76; Zalewski 2009, s. 296).

30 września 1994 r. w czasie zorganizowanego w Drawsku Pomorskim kursu szkoleniowo-metodycznego dla kierowniczej kadry sił zbrojnych

w obecności prezydenta RP doszło do ostrej dyskusji pomiędzy ministrem obrony a grupą generałów na temat tempa reform w armii oraz środków przeznaczonych na restrukturyzację sił zbrojnych. Generałowie obwinili cywilne kierownictwo resortu obrony narodowej, w tym ministra Kołodziejczyka o złą sytuację w wojsku. Lech Wałęsa poparł wojskowych i zarządził głosowanie w sprawie odwołania szefa resortu. Dwóch generałów wstrzymało się od głosu, a pozostali głosowali za jego usunięciem ze stanowiska. Kołodziejczyk był skłonny zrezygnować z pełnionej funkcji w rządzie, ale dopiero po wyjaśnieniu sytuacji (Jędrzejko 1997, s. 228; Herspring 2000, s. 92; Zalewski 2002, s. 282–283; Dudek 2007, s. 287).

Kolejnym krokiem w sporze z ministrem obrony była odmowa prezydenta podpisania nominacji sześciu oficerów na stopień generała, których do awansu przedstawił Kołodziejczyk (Herspring 2000, s. 92).

Wydarzenia te stały się przedmiotem ostrych sporów politycznych i ataków ze strony polityków na Belweder zarzucających prezydentowi nierespektowanie apolityczności wojska i demokratycznej kontroli nad nim. Starając się tłumaczyć zaistniałe zdarzenie gen. Wilecki, wypowiadając się kilkanaście dni później na temat tzw. spawy drawskiej, powiedział, że „generałowie kierują się wielką troską o armię, która chyli się ku upadkowi” (Jędrzejko 1997, s. 232).

Wyjaśnieniem sprawy drawskiej zajęła się Sejmowa Komisja Obrony Narodowej, która 3 listopada 1994 r. zakończyła badanie. W końcowym dokumencie stwierdzono, że: „(...) najwyżsi dowódcy wojskowi nie wypowiedzieli posłuszeństwa ministrowi obrony narodowej (...) dowódcy wyrazili swoje opinie i skrytykowali ministra i funkcjonowanie ministerstwa (...), przebieg spotkania stanowił podstawę dla prezydenta do zwrócenia się do ministra o złożenie dymisji” (Jędrzejko 1997, s. 234). Tak też się stało. 10 listopada premier Pawlak przedstawił prezydentowi wniosek o odwołanie min. Kołodziejczyka, który został przyjęty. Tymczasowym kierownikiem MON został wicemin. Milewski (Dudek 2007, s. 288). Tym sposobem po raz drugi doszło do odwołania ministra obrony z powodu braku odpowiednich instrumentów polityczno-prawnych regulujących apolityczność wojska i cywilną kontrolę nad nim (Zalewski 2009, s. 270).

Równoległe z opisywanymi wydarzeniami, prezydent Wałęsa przesłał do Sejmu projekt Ustawy o kompetencjach organów państwowych w systemie obronnym RP, według którego prezydent miał sprawować najwyższe zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi – za pośrednictwem szefa Sztabu Generalnego WP, który miał podlegać administracyjnie ministrowi obrony narodowej. Zapis ten wywołał sprzeciw posłów Sojuszu Lewicy Demokratycznej,

Unii Wolności, Unii Pracy, Polskiego Stronnictwa Ludowego i Polskiej Partii Socjalistycznej. Ich zdaniem, projekt zawierał rozwiązania o charakterze konstytucyjnym, które nie mogły być wprowadzone na mocy zwykłego ustawodawstwa (Zalewski 2009, s. 216). Z drugiej strony, szef Sztabu Generalnego podjął próby nacisków na ministra obrony narodowej w celu zaakceptowania prezydenckiego projektu (Zalewski 2009, s. 271).

W krajach Sojuszu Północnoatlantyckiego wydarzenia w Drawsku Pomorskim odebrano negatywnie, jako przejaw braku demokratycznej kontroli nad armią, i uznano za próbę ingerencji wojska w politykę. 21–22 października podczas wizyty wicemin. Waniek w Kwaterze Głównej Sojuszu Północnoatlantyckiego uzgodniono, że przedstawiciele Sojuszu przeprowadzą cykl szkoleń z kadrą instytucji centralnych MON na temat demokratycznych standardów kierowania siłami zbrojnymi (Jędrzejko 1997, s. 232). Wykłady takie wygłosił w styczniu następnego roku specjalny doradca Naczelnego Dowódcy Połączonych Sił Zbrojnych Sojuszu Północnoatlantyckiego gen. K. Steikopff (Jędrzejko 1997, s. 242).

Kwestie cywilnej kontroli nad armią były także przedmiotem rozmów podczas wizyty wicemin. Waniek w Wielkiej Brytanii w listopadzie 1994 r. (Jędrzejko 1997, s. 236) oraz przeprowadzonych w lutym 1995 r. rozmów w Warszawie z sekretarzem stanu ds. obrony Wielkiej Brytanii Malcolmem Rifkindem (Jędrzejko 1997, s. 248). O sposobach sprawowania skutecznej demokratycznej kontroli nad armią Waniek rozmawiała także podczas marcowej wizyty w Holandii (Jędrzejko 1997, s. 252).

Na początku 1995 r. w Sejmie odbyła się parlamentarna debata na temat obronności. Większość parlamentarna i rząd uznały, że: „(...) Wojsko Polskie nie może być miejscem ścierania się różnych orientacji politycznych, samo też nie może być przedmiotem politycznym i wpływać na politykę i kształt ustroju. Organem całkowicie odpowiedzialnym przed Sejmem za siły zbrojne i ich gotowość do wypełniania zadań jest rząd, a w szczególności minister obrony narodowej, który w związku z tym powinien być wyposażony w stosowne kompetencje” (Zalewski 2009, s. 238). Stanowiska tego nie podzielał prezydent, który zarzucał członkom rządu i parlamentu brak zrozumienia funkcji szefa Sztabu Generalnego i oskarżał ich o chęć pełnienia funkcji „komisarzy”, „(...) którzy bez przygotowania, bez wiedzy, bez zahamowań mogliby manipulować przy jednym z najważniejszych filarów państwa, jakim są siły zbrojne” (Zalewski 2009, s. 238). Propozycje Wałęsy zmierzały tym samym do ograniczenia roli ministra obrony i sprowadzenie kierowanego przez niego organu administracji państwowej do funkcji politycznej i administracyjnej, natomiast

szef SG WP miał dowodzić wojskiem, kierować wywiadem i kontrwywiadem wojskowym oraz szkolnictwem wojskowym. Miał przy tym podlegać prezydentowi (Michta 1997, s. 94).

Sporom polityków towarzyszyła seria artykułów zarzucających Sztabowi Generalnemu WP udział w polityce. Do sprawy odniósł się szef resoru ON, który 1 marca po powrocie z rozmów w Pentagonie oświadczył, że „podstawowym warunkiem przyjęcia do NATO są i będą standardy państw demokratycznych, a przede wszystkim demokratyczna kontrola nad armią” (Jędrzejko 1997, s. 250).

Te i inne kwestie sporne na linii prezydent – rząd spowodowały, że pozycja gabinetu premiera Pawlaka uległa znacznemu osłabieniu. Ostatecznie, 3 marca 1995 r. zrezygnował on z pełnionej funkcji. Nowym szefem rządu został Józef Oleksy. Po wielu „przepychankach” między prezydentem a premierem tekę ministra ON objął kandydat Wałęsy – Zbigniew Okoński (Jarmoszko 2003, s. 150; Dudek 2007, s. 299). Wprowadzając ministra do gmachu MON premier Oleksy powiedział „Cywilny nadzór nad armią jest bezdyskusyjny. Kontrola ta jest wpisana w naturę demokracji” (Jędrzejko 1997, s. 251).

28 czerwca 1995 r. w Sejmie ostatecznie uzgodniono zapisy Ustawy o urzędzie Ministra Obrony Narodowej. Zakreśliła ona szeroki zakres działania tego organu administracji rządowej wyszczególniając 26 obszarów działalności szefa MON. Zgodnie z jej treścią, szef Sztabu Generalnego WP oraz szef WSI mieli podlegać ministrowi obrony narodowej. Prezydent Wałęsa Ustawę zawetował. W uzasadnieniu stwierdził, że wprowadzała mechanizmy, które ograniczały wypełnianie przez urząd prezydenta konstytucyjnego obowiązku w zakresie sprawowania ogólnego kierownictwa w dziedzinie bezpieczeństwa państwa (Michta 1997, s. 95; Jędrzejko 1997, s. 271; Zalewski 2009, s. 273). 5 września na wspólnym posiedzeniu komisji Obrony Narodowej i Ustawodawczej posłowie zarekomendowali odrzucenie prezydenckiego weta (Zalewski 2009, s. 274).

Problem związany z przyjęciem Ustawy określającej zakres działalności ministra obrony spowodował interwencję amerykańskich czynników politycznych i wojskowych wysokiego szczebla. Na przełomie września i października w Warszawie przebywał przewodniczący Komitetu Połączonych Sztabów Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych Stanów Zjednoczonych gen. John Shalikhvili, który przedyskutował z gen. Wileckim m.in. kwestie mechanizmów cywilnej kontroli nad armią (Michta 1997, s. 117).

Wydarzenia te zbiegły się w czasie z opublikowaniem przez Sojusz Północnoatlantycki *Studium o rozszerzeniu NATO*. Był to sygnał, że ten blok

polityczno-wojskowy jest gotowy do przyjęcia nowych członków pod warunkiem spełnienia przez nich szeregu warunków i wzięcia na siebie obowiązków wynikających z ewentualnego członkostwa (Jarmoszko 2003, s. 77–78).

Jesienią 1995 r. w Polsce odbyły się wybory prezydenckie. Poprzedzając ten akt kampania wyborcza wywołała liczne emocje. Po raz kolejny pojawiły się zarzuty o angażowanie się niektórych generałów we wspieranie kampanii Wałęsy i próby wykorzystania armii do jego reelekcji. Wyjaśnieniem tych zarzutów zajęto się 30 sierpnia i 27 października podczas 58. i 59. posiedzenia Sejmu II kadencji (Michta 1997, s. 102; Zalewski 2009, s. 275). 19 listopada drugą turę wyborów prezydenckich wygrał Aleksander Kwaśniewski (Sojusz Lewicy Demokratycznej), pokonując w niej urzędującego prezydenta (Dudek 2007, s. 326–327).

28–29 listopada 1995 r. w Warszawie, w ramach programu „Partnerstwo dla Pokoju”, zorganizowano międzynarodowe seminarium pod tytułem: *Cywilna i demokratyczna kontrola nad siłami zbrojnymi: stan aktualny i modele przyszłości* (Salette, Betiuk 2020, s. 79). Poprzedziło ono zarządzone 14 grudnia 1995 r. głosowanie, podczas którego Sejm odrzucił weto prezydenta Wałęsy do Ustawy o ministrze obrony. Tym samym po sześciu latach od rozpoczęcia przemian wszedł w życie dokument regulujący jego kompetencje, stosownie ze standardami zapewniającymi cywilne i demokratyczne zwierzchnictwo nad armią. Zgodnie z art. 7 przyjętej Ustawy, szef Sztabu Generalnego podlegał bezpośrednio ministrowi obrony, a Sztab Generalny stał się jednym z pięciu departamentów MON (Ustawa... 1995).

W związku z wyborczym zwycięstwem Kwaśniewskiego minister obrony narodowej Okoński złożył dymisję, a 5 stycznia 1996 r. nowym szefem resortu został polityk Polskiego Stronnictwa Ludowego Stanisław Dobrzański. Tuż po objęciu przez niego stanowiska, w wywiadzie udzielonym redakcji „Polski Zbrojnej” nowy minister zwrócił uwagę na potrzebę cywilnej kontroli nad wojskiem i jednoznacznie oświadczył, że: „Jeżeli nie stworzymy właściwego systemu zarządzania siłami zbrojnymi przez cywilne organa, nie wejdziemy do NATO” (Jędrzejko 1997, s. 286). W innej wypowiedzi stwierdził natomiast wprost, że nie będzie tolerował publicznej krytyki jego urzędu przez wojsko (Michta 1997, s. 98).

Nowy układ polityczny, w którym prezydent Kwaśniewski oraz premierzy Oleksy, a później od 1 lutego 1996 r. Włodzimierz Cimoszewicz wywodzili się z jednej opcji parlamentarnej, spowodował zakończenie „wojny kompetencyjnej” wokół spraw kierowania siłami zbrojnymi i pozwolił na ostateczne uregulowanie problemów związanych z obronnością (Jarmoszko 2003, s. 151).

Wkrótce po objęciu stanowiska Kwaśniewski podpisał Ustawę o urzędzie Ministra Obrony Narodowej i tym samym położył kres nadziejom niektórych wojskowych na zachowanie półautonomicznej pozycji szefa Sztabu Generalnego w systemie politycznym kraju (Michta 1997, s. 95).

Skutkiem przyjęcia Ustawy było przywrócenie kontroli nad funkcjonowaniem WSI przez ministra obrony oraz zmiana na stanowisku ich szefa, a także likwidacja komórek organizacyjnych w SG WP, których kompetencje pokrywały się z podobnymi jednostkami w MON (finanse). W sumie doprowadziło to do znacznego osłabienia wpływu gen. Wileckiego na wojsko, redukcji etatów w Sztabie Generalnym i ograniczenia jego kompetencji do funkcji planistycznych i mobilizacyjnych (Michta 1997, s. 95–97; Herspring 2000, s. 94). Jednocześnie do pracy przystąpiła komisja kierowana przez sekretarza stanu w MON Andrzeja Karkoszkę, której zadaniem było przeprowadzenie reformy dowodzenia siłami zbrojnymi. Ich centralnym punktem było utworzenie Dowództwa Wojsk Lądowych oraz Dowództw Sił Powietrznych i Dowództwa Marynarki Wojennej, a także redukcja etatów wojskowych w Ministerstwie i SG WP o 25%. Tym sposobem Sztab Generalny tracił funkcje dowódczą i kontrolną, co upodabniało polski system dowodzenia wojskami do amerykańskiego. Wywołało to sprzeciw gen. Wileckiego, który uważał, że biorąc pod uwagę wielkość armii oraz groźbę utraty wielu przygotowanych oficerów w przededniu rozpoczęcia negocjacji w sprawie członkostwa Polski w Sojuszu Północnoatlantyckim, tworzenie oddzielnych struktur dowodzenia nie ma sensu. Doprowadziło to do nowego sporu między resortem obrony a Sztabem Generalnym (Michta 1997, s. 104–105). W okresie jego natężenia generał oświadczył: „Nie ma jasnej definicji tego, co to znaczy mieć cywilną kontrolę nad armią. Dla mnie to też oznacza odpowiedzialność” (Michta 1997, s. 105). Mimo to proces reformowania wojska był kontynuowany zgodnie z propozycjami „komisji Karkoszki”, powodując znaczny wzrost liczby instytucji podległych ministerstwu i ograniczając rolę czynnika wojskowego w zarządzaniu siłami zbrojnymi.

Problem cywilnego zwierzchnictwa nad wojskiem niespodziewanie został upubliczniony 10 grudnia 1996 r. za sprawą tzw. sprawy międzyrzeckiej i związany był z listem Rady Chorążych 17. Brygady Zmechanizowanej z Międzyrzecza pt. *Do wszystkich osób odpowiedzialnych w państwie za problem obronności*. Jego autorzy krytycznie odnieśli się do zdolności bojowej jednostki, warunków socjalno-bytowych w koszarach i warunków życia rodzin żołnierzy zawodowych, a także niegospodarności SG WP oraz naruszeń apolityczności przez biskupa polowego WP. Oddźwięk na jego przesłanie był zróżnicowany.

Wielu polityków, głównie z obozu sprawującego władzę, odniosło się do niego krytycznie, widząc w nim przejaw nieposłuszeństwa i naruszenia zasad cywilnej kontroli nad wojskiem. Argumentowano to tym, że w warunkach demokratycznego państwa wojsko jest „wielkim niemową” i nie powinno oficjalnie artykułować swoich potrzeb i oczekiwań. Pozostali odnieśli się do listu bardziej powściągliwie. Cała ta sprawa ukazała typową w świecie polityki hipokryzję i relatywizm interpretacji (Zalewski 2009, s. 292–295).

W tle tych wydarzeń 7 maja 1996 r. rozpoczęły się rozmowy na temat tzw. indywidualnego dialogu Polski z Sojuszem Północnoatlantyckim. Jednym z tematów poruszanych podczas II tury rozmów, zakończonej 4 lipca, były kwestie cywilnej kontroli nad armią (Jędrzejko 1997, s. 322).

10 marca 1997 r. prezydent w porozumieniu z ministrem obrony narodowej odwołał gen. Wileckiego ze stanowiska szefa Sztabu Generalnego WP. Uchodził on obok Wałęsy za głównego sprawcę próby upolitycznienia armii w okresie, kiedy ten ostatni sprawował funkcję prezydenta (Michta 1997, s. 102–104). 15 marca w komentarzu do tej decyzji Jan Nowak-Jeziorański na łamach „Gazety Wyborczej” stwierdził: „(...) nasi przyjaciele amerykańscy odetchnęli z ulgą. Polska usunęła ostatnią przeszkodę na drodze do zapewnienia sobie bezpieczeństwa” (Jędrzejko 1997, s. 358). Wkrótce potem prezydent Kwaśniewski usunął ze stanowisk służbowych także trzech zastępców szefa Sztabu Generalnego WP. Nowym szefem Sztabu Generalnego z dniem 10 marca został gen. dyw. Henryk Szumski (Jarmoszko 2003, s. 156). Zmiana na stanowisku szefa SG WP umożliwiła dokończenie reform zgodnie z wnioskami przedstawionymi przez „komisję Karkoszki” (Michta 1997, s. 111–113). Tym samym biurokratyczna faza reformowania wojska została zakończona.

8 lipca 1997 r. Polska wraz z Czechami i Węgrami zostały oficjalnie zaproszone do negocjacji w sprawie członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim (Trejnis 1997, s. 318; Jarmoszko 2003, s. 79).

Kwestie cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi w Konstytucji z 1997 r.

16 stycznia 1997 r. powołana w 1992 r. Komisja Konstytucyjna Zgromadzenia Narodowego przyjęła projekt Ustawy zasadniczej, który 2 kwietnia 1997 r. został uchwalony na wspólnym posiedzeniu Sejmu i Senatu RP. Nabrał on mocy prawnej w dniu 17 października 1997 r. po ogólnopolskim referendum,

w którym 52,71% uczestników opowiedziało się za jej przyjęciem (Dudek 2007, s. 337, 340).

Ustawa zasadnicza zawiera 243 artykuły i znacznie przewyższa poprzedniczki pod względem objętości. W art. 2 umieszczono zapis, że: „Rzeczpospolita Polska, jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”, natomiast w art. 5 ujęto, że państwo polskie strzeże niepodległości i nienaruszalności terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (Konstytucja... 1997).

Zawarte w Konstytucji uregulowania określają także miejsce i rolę wojska w systemie politycznym państwa, dostosowując je do międzynarodowych standardów kontroli politycznej nad siłami zbrojnymi w państwach demokratycznych. Szczególne znaczenie ma tu art. 26. W ust. 1 określono pozycję i funkcję wojska, stwierdzając, że: „Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic” (Konstytucja... 1997). Do kwestii cywilnej kontroli nad wojskiem odnosi się wprost ust. 2 tego samego artykułu, który zawiera zapis, że: „Siły Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli” (Konstytucja... 1997). Adnotacja ta ma charakter ogólny, ale ustala w sposób jednoznaczny zasady prawno-ustrojowe sił zbrojnych w państwie. Opiera się na założeniu, że cele działania armii określają władze cywilne państwa. Artykuł ten nadaje rangę konstytucyjną neutralności politycznej wojska oraz zasadzie poddania go cywilnej demokratycznej kontroli, wpisując je na trwałe w mechanizmy sprawowania władzy.

Pozostałe związane z tym kwestie zostały rozwinięte i skonkretyzowane w konstytucyjnych postanowieniach warunkujących kompetencje władzy ustawodawczej, wykonawczej, zawierających prawa i wolności oraz obowiązki obywateli w sferze utrzymania bezpieczeństwa państwa.

Ustawa zasadnicza z 1997 r. czyni najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych prezydenta (art. 134, ust. 1), wybranego w powszechnych równych, bezpośrednich i tajnych wyborach (art. 127). Swoje zwierzchnictwo nad wojskiem realizuje on, w myśl art. 134, ust. 2, za pośrednictwem ministra obrony narodowej. Szczegółowy zakres kompetencji prezydenta odniesiono do ustawodawstwa zwykłego (art. 134, ust. 6) (Konstytucja... 1997).

W Ustawie konstytucyjne mocowanie znalazła także Rada Bezpieczeństwa Narodowego, która zgodnie z art. 135 stała się organem doradczym prezydenta

w zakresie wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa (Konstytucja... 1997).

Do sprawowania cywilnej i demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi ważne jest także to, że zgodnie z Konstytucją podstawowe, wykonawcze kompetencje związane z kierowaniem strukturami obronności znajdują się w gestii Rady Ministrów i ministra obrony narodowej. Jest on politykiem cywilnym i wraz z rządem ponosi odpowiedzialność polityczną przed parlamentem (art. 157, ust. 2). Istotne jest również to, że zgodnie z porządkiem konstytucyjnym parlament obok funkcji ustawodawczej (art. 10 i 95, ust. 2) posiada pełną kontrolę nad finansami wojska objętymi budżetem państwa (art. 219, ust. 1) (Konstytucja... 1997).

W kwestii demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi niebagatelne znaczenie ma ponadto zawarty w Ustawie zasadniczej zapis gwarantujący w art. 14 „wolność prasy i innych środków masowego przekazu” (Konstytucja... 1997). Ma to szczególną wartość biorąc pod uwagę duże znaczenie mediów i opinii publicznej w sferze bezpieczeństwa państwa. Jest to jedno z najważniejszych narzędzi kontroli społecznej nad armią.

Nie wolno przy tym zapominać, że przyjęcie Konstytucji umożliwiło wydanie szeregu aktów wykonawczych nadających lub zmieniających zakres niezależnej kontroli nad siłami zbrojnymi takich instytucji, jak: Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sad Administracyjny, Najwyższa Izba Kontroli i Rzecznik Praw Obywatelskich (Zalewski 2002, s. 275–277).

Konstytucja nie ograniczyła biernego prawa wyborczego, czyli prawa do wybierania przez obywateli będących żołnierzami. Wprowadziła natomiast w art. 103 ust. 2 i 108 zasadę, zgodnie z którą żołnierz w czynnej służbie nie może sprawować mandatu poselskiego lub senatorskiego (Konstytucja... 1997).

Znaczenie wprowadzenia w życie norm konstytucyjnych dla zapewnienia demokratycznej kontroli nad wojskiem najlepiej oddaje cytat zaczerpnięty z pracy Jerzego Zalewskiego (2009, s. 232–233): „Wejście w życie ustawy zasadniczej zamknęło wieloletni okres poszukiwania optymalnych rozwiązań gwarantujących jakość ładu ustrojowego Wojska Polskiego względem wymogów armii demokratycznej”. Powoduje to, że z pełnym przekonaniem Konstytucję można nazwać przełomowym aktem transformacji sił zbrojnych w duchu demokratycznym, zapewniającym prawnoustrojowe gwarancje cywilnego zwierzchnictwa nad nimi.

Podsumowanie

Z formalnego punktu widzenia przyjęcie w 1997 r. Konstytucji można uznać, za zakończenie procesu ustanowienia cywilnej kontroli nad Wojskiem Polskim. Nie przebiegał on bezboleśnie. Wpływ na to miały złożone warunki polityczne związane początkowo z negocjowaniem przez niektóre siły polityczne pozostawania przy władzy osób z poprzedniego układu politycznego – prezydenta Wojciecha Jaruzelskiego i ministra obrony narodowej gen. Floriana Siwickiego, a po ich usunięciu ze stanowisk brak konsensusu między głównymi ośrodkami władzy i ostre spory polityczne o kompetencje organów państwa do kierowania siłami zbrojnymi. Na tempie wprowadzanych zmian odcisnął się także niewielki stan wiedzy ówczesnych elit politycznych na temat obronności państwa oraz próby emancypacji Sztabu Generalnego WP, które dostrzec można w działalności i wypowiedziach gen. Wileckiego (Zalewski 2009, s. 217). Sytuacji nie ułatwiała również słabość partii politycznych i instytucji państwowych, co odzwierciedlają częste zmiany kierownictwa resortu obrony w latach 1989-1996. Innym poważnym problemem był słaby nadzór parlamentarny, który był najsłabszym elementem w strukturach władzy. Brakowało ponadto krajowych wzorców regulacji normatywnej w tym obszarze.

Procesu ustanowienia cywilnej kontroli nad armią przebiegał w dwóch głównych fazach. Pierwsza z nich rozpoczęła się w 1989 r. i zakończyła w chwili oficjalnej deklaracji chęci przyłączenia się Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego, tj. we wrześniu 1993 r. Podstawowe działania w tym okresie obejmowały: odpolitycznienie szeregów wojska, likwidację wyodrębnionego organizacyjnie i kadrowo aparatu partyjno-politycznego, zwiększenie zakresu nadzoru nad wojskiem przez parlament, przyjęcie Ustawy o partiach politycznych, dokonanie zmian w Ustawie o powszechnym obowiązku obrony RP i Ustawie o służbie wojskowej *żołnierzy zawodowych* zakazujących wojskowym przynależności do partii politycznych, obsadzanie eksponowanych stanowisk w resorcie ON przez cywilnych polityków oraz oddanie kierownictwa MON cywilnym politykom, a także podporządkowanie wojskowych służb specjalnych szefowi resortu obrony. O ile pierwsze z wymienionych przedsięwzięć nie budziły kontrowersji wśród elit politycznych i w szeregach wojska o tyle trzy ostatnie powodowały okresowy wzrost napięcia politycznego wokół armii oraz rozwijanie niechęci wojskowych do samej zasady cywilnej kontroli. *Exemplum* tego była sprawa ministra Parysa, będąca skutkiem rywalizacji między prezydentem, parlamentem i rządem o kompetencje w zakresie kierowania obronnością państwa. Problemu tego nie rozwiązała przyjęta w tym czasie „Mała Konstytucja” powierzająca bliżej

nieokreślony nadzór nad tym obszarem prezydentowi, co spowodowało wciągnięcie Sztabu Generalnego w walkę o władzę.

Druga faza wprowadzania cywilnej kontroli nad armią rozpoczęła się wraz z podjęciem działań zmierzających do przyjęcia Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego. Charakteryzuje się ona narastaniem konfliktu między głównymi ośrodkami władzy o podział kompetencji prezydenta i rządu w sprawach polityki obronnej, próbami upolitycznienia wojska podczas kampanii wyborczej do parlamentu w 1993 r. i prezydenckiej kampanii w 1995 r. oraz wecie prezydenta Wałęsy wobec Ustawy o urzędzie ministra obrony narodowej w 1995 r. Główną osią sporu w szeregach warstwy rządzącej była kwestia podporządkowania szefa Sztabu Generalnego WP i umiejscowienie ośrodka kierowania działalnością WSI. Przełomowym momentem w tej sprawie było wyrażenie nieposłuszeństwa ministrowi przez generałów podczas tzw. obiadu drawskiego i związane z tym reperkusje.

Jedną z nich był widoczny wzrost zaangażowania czynników zewnętrznych starających się, w ramach standaryzacji, wywrzeć nacisk na stronę polską na potrzebę dostosowania uregulowań konstytucyjnych i prawnych do rozwiązań obowiązujących w państwach członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego. W zakresie jawnej dyplomacji działania te przyjęły postać różnego rodzaju konsultacji, rozmów z politykami i urzędnikami państw członkowskich Sojuszu oraz szkoleń, seminariów, a także bezpośredniego doradztwa. Czynniki zewnętrzny odegrał ważną rolę w obu etapach transformacji, ale szczególne nasilenie kontaktów obserwujemy w momencie eskalacji „wojny kompetencyjnej”, tj. w latach 1994–1995.

Po 1995 r. w związku ukształtowaniem się nowego układu politycznego w kraju nastąpiło wyciszenie sporów politycznych wokół wojska, a reformy przeprowadzone w armii w latach 1996–1997 ostatecznie ugruntowały rolę czynnika cywilnego w zakresie kontroli nad wojskiem. Stworzyło to nową sytuację, w której Ministerstwo Obrony skupiło w swoich rękach bardzo szerokie uprawnienia. Ostatnim elementem w tym procesie było uchwalenie Konstytucji w 1997 r. Wszystko to, jak się wydaje, miało niebagatelny wpływ na pozytywne zakończenie procesu akcesyjnego Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego.

Wejście w 1997 r. w życie Konstytucji nie rozstrzygnęło wszystkich problemów związanych z kierowaniem obronnością państwa oraz zapewnieniem cywilnej kontroli nad armią. Kwestie szczegółowe znalazły uregulowania w odpowiednich ustawach i aktach niższego rzędu. Ich kształt w dużym stopniu zależy od stopnia kultury politycznej i celów, jakie stawiają sobie partie i ugrupowania sprawujące władzę w Polsce.

Bibliografia

Akty prawne:

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., (Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232, z późn. zm.), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19520330232> [dostęp: 09.03.2023].
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> [dostęp: 09.03.2023].
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, (Dz.U. z 1967 r. Nr 44, poz. 220, z późn. zm.), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19670440220/O/D19670220.pdf> [dostęp: 09.03.2023].
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1970 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych (Dz.U. z 1970 r. Nr 16, poz. 134, z późn. zm.), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19700160134/O/D19700134.pdf> [dostęp: 09.03.2023].
- Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. o przekazaniu dotychczasowych kompetencji Rady Państwa Prezydentowi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i innym organom państwowym, (Dz.U. z 1989 r. Nr 34, poz. 178), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19890340178/O/D19890178.pdf> [dostęp: 09.03.2023].
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, (Dz.U. z 1989 r. Nr 75, poz. 444), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19890750444> [dostęp: 09.03.2023].
- Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o partiach politycznych, (Dz.U. z 1990 r. Nr 54, poz. 312), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900540312/T/D19900312L.pdf> [dostęp: 09.03.2023].
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz.U. z 1992 r. Nr 84, poz. 426), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920840426/T/D19920426L.pdf> [dostęp: 09.03.2023].
- Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o urzędzie Ministra Obrony Narodowej (Dz.U. z 1996 r. Nr 10, poz. 56), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19960100056/O/D19960056.pdf> [dostęp: 09.03.2023].
- Uchwała Komitetu Obrony Kraju z dnia 21 lutego 1990 r. w sprawie doktryny obronnej Rzeczypospolitej Polskiej, (MP z 1990 r. Nr 9, poz. 66),

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19900090066/O/M19900066.pdf> [dostęp: 09.03.2023].

Opracowania:

- Balcerowicz B. (2006), *Siły zbrojne w państwie i stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Balcerowicz B. (2009), *Doświadczenia i wnioski z przeobrażeń Wojska Polskiego*, (w:) Cieniuch M., Niepsuj J. (red.), *Od autorytaryzmu do demokracji. Wojsko Polskie 1989–2009*, Dom Żołnierza Polskiego, Warszawa.
- Dahl R. (2000), *O demokracji*, Wydawnictwo „Znak”, Warszawa.
- Dudek A. (2007), *Historia polityczna Polski 1989–2005*, Wydawnictwo ARCANA, Kraków.
- Eisler J. (1992), *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa.
- Gutowski J. (2009), *Zasadnicze przeobrażenia działalności wychowawczej*, (w:) Cieniuch M., Niepsuj J. (red.), *Od autorytaryzmu do demokracji. Wojsko Polskie 1989–2009*, Dom Żołnierza Polskiego, Warszawa.
- Herspring D.R. (2000), *Civil–military relations in post-communist Poland; problems in the transition to a democratic polity*, „Communist and Post-Communist Studies”, Vol. 33.
- Heywood A. (2009), *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jarmoszko S. (2003), *Wojsko Polskie pierwszej dekady transformacji (w poszukiwaniu teorii przemian)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Jędrzejko M. (1997), *Armie w dobie przemian. Kalendarium najważniejszych wydarzeń w armiach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–1997*, Biuro Prasy i Informacji MON, Warszawa.
- Kaczmarek J., Lępkowski W., Zdrodowski W. (2008), *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
- Kalendarium Wojsk Polskiego czerwiec 1989–czerwiec 2009* (2009), (w:) Cieniuch M., Niepsuj J. (red.), *Od autorytaryzmu do demokracji. Wojsko Polskie 1989–2009*, Dom Żołnierza Polskiego, Warszawa.
- Korboński A. (1996), *Civil-Military Relations in Poland since 1989: Who is in Charge?*, (w:) Jasińska-Kania A., Raciborski J. (red.), *Naród, władza, społeczeństwo = Nation, Power, Society*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Kulisz M. (2008), *Analiza procesu planowania strategicznego bezpieczeństwa Polski w latach 1990–2007*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne”, nr 5.

- Kuźniar R. (2005), *Polityka i siła. Studia strategiczne – zarys problematyki*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Kuźniar R. (2009), *Od zakładnika do dojrzałego uczestnika*, (w:) Cieniuch M., Niepsuj J. (red.), *Od autorytaryzmu do demokracji. Wojsko Polskie 1989–2009*, Dom Żołnierza Polskiego, Warszawa.
- Mędykowski A., Szulc B., Zalewski J. (2003), *Uwarunkowania wewnętrzne*, (w:) Panecki T., Puchała F., Szostak J. (red.), *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918–2003*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa.
- Michta A.A. (1997), *The Soldier-Citizen. The Politics of the Polish Army after Communism*, MACMILLAN PRESS LTD, Houndmills, Basingstoke, London.
- Pęksa R. (2012), *Rola sił zbrojnych w państwie. Główne nurty teorii stosunków cywilno-wojskowych*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne”, nr 9.
- Saletra W., Betiuk M. (2020), *Od Układu Warszawskiego do NATO. Polityka obronna RP w latach 1989–2004*, ArchaeGraph. Wydawnictwo Naukowe, Łódź – Kielce.
- Trejnis Z. (1993), *Wojsko w systemie politycznym państwa*, (w:) Filipowicz S. i in. (red.), *Homo Politicus. Wstęp do nauki o polityce*, Wydawnictwa „Czasopisma Wojskowe”, Warszawa.
- Trejnis Z. (1997), *Siły zbrojne w państwie demokratycznym i autorytarnym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Trejnis Z. (2009), *System bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego RP*, (w:) Waniek D., Gulczyński M. (red.), *System Polityczny Rzeczypospolitej Polskiej*, ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
- Zalewski J. (2002), *Wojsko Polskie w przemianach ustrojowych 1989–2001*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
- Zalewski J. (2009), *Apolityczność Sił Zbrojnych Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej. Teoria i praktyka*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
- Zalewski J. (2019), *Transformacja Wojska Polskiego: zasadniczy etap*, (w:) Panecki T., Smoliński J. (red.), *Misja wojska. Strategia i bezpieczeństwo państwa. Szkice o siłach zbrojnych*, Rytm, Warszawa.

Afiliacja: dr Dariusz Faszczka

Akademia im. Aleksandra Gieyszтора w Pułtusku
ul. Adama Mickiewicza 36b
06-100 Pułtusk
e-mail: d.faszczka@vistula.edu.pl